

Muzeum jako místo vzdělávání

PhDr. Hana Havlůjová, Ph.D.

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Kontakt: hana.havlujova@pedf.cuni.cz

Obsah

Úvod: Co je to muzeum? (s. 2 – 3)

Muzeum v minulosti a dnes (s. 4 – 7)

„Nové“ muzeum (s. 8)

Muzejní a galerijní pedagogika v „novém“ muzeu (s. 9 – 11)

Zdroje a doporučená literatura (s. 12 – 13)

Úvod: Co je to muzeum?

Podle aktuálně platné české legislativy:

Muzeum je taková instituce, která „získává, shromažďuje, trvale uchovává, eviduje a odborně zpracovává přírodniny a lidské výtvořy, umožňuje jejich veřejné užívání, zkoumá prostředí, z něhož jsou tyto přírodniny nebo lidské výtvořy získávány, a poskytuje služby výchovné a vzdělávací pro studijní a vědecké účely. Galerie je muzeum specializované na sbírky výtvarného umění.“

(§10, odst. 6, zákona č. 122/ 2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů)

Podle mezinárodních úmluv:

Z roku 2001: „*A museum is a non-profit making, permanent institution in the service of society and of its development, and open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits, for purposes of study, education and enjoyment, material evidence of people and their environment.*“

(ICOM Statutes, amended by the 18th General Assembly, Barcelona, Spain, 6 July 2001)

Překlad: Muzeum je stálá nevýdělečná instituce ve službách společnosti a jejího rozvoje, otevřená veřejnosti, která získává, uchovává a zkoumá, zprostředkuje a vystavuje **hmotné doklady o člověku a jeho prostředí** za účelem studia, výchovy a potěšení.

(Statuta Mezinárodní rady muzeí, inovováno 18. valnou hromadou v Barceloně, Španělsko, 6. července 2001)

Z roku 2007: „*A museum is a non-profit, permanent institution in the service of society and its development, open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits the tangible and intangible heritage of humanity and its environment for the purposes of education, study and enjoyment.*“

(ICOM Statutes, adopted by the 22nd General Assembly, Vienna, Austria, 24 August 2007)

Překlad: Muzeum je stálá nevýdělečná instituce ve službách společnosti a jejího rozvoje, otevřená veřejnosti, která získává, uchovává a zkoumá, zprostředkuje a vystavuje **hmotné doklady i nehmotné dědictví lidstva a jeho prostředí** za účelem studia, výchovy a potěšení

(Statuta Mezinárodní rady muzeí, přijato 22. valnou hromadou ve Vídni, Rakousko, 24. srpna 2007)

Podrobně lze vývoj definice pojmu „muzeum“ sledovat na základě statutárních dokumentů ICOM od roku 1946 na <http://archives.icom.museum/hist_def_eng.html>. Ve vztahu k předmětu muzejní pedagogiky se definicí zabývají také Jagošová – Jůva – Mrázová (2010, 70 – 71).

Příklady „redefinice“ společensko-politické role muzeí v historické perspektivě:

- Národní muzeum v Praze (19. století)
- Ho Chi Minovo muzeum v Hanoji (20. století)
- Muzeum husitského revolučního hnutí v Táboře (20. století)
- Smithsonian National Air and Space Museum ve Washingtonu, D.C. (20. – 21. století)
- GASK: Galerie Středočeského kraje v Kutné Hoře (21. století)

Shrnutí: Pojem „muzeum“ je proměnlivý v čase, reaguje na společensko-politické změny. Muzeum je tzv. paměťová instituce, která těmto změnám na jedné straně podléhá, na straně druhé je dokumentuje, reflektuje i podněcuje. Obvykle si klade 3 základní otázky: Které předměty sbírat? (selekce) Jak je v expozici uspořádat? (tezaurace) **Jak je interpretovat návštěvníkům?** (prezentace)

Muzeum v minulosti a dnes

Ilustrace proměny muzea v historické perspektivě:

- Muzeum Ferrante Imperata, Neapol (16. století)
- Pitt Rivers Museum Oxford (21. století)

1. Moderní muzeum

Podle jednoho ze soudobých teoretiků, Martina Pröslera, „*muzea byla a dodnes z epistemologického hlediska zůstávají místy, kde je pořádán svět, kde se s pomocí materiálních objektů ‚svět‘ stává realitou, kde je možné mu porozumět, kde je zprostředkováván*“ (1999, s. 22).

Tři charakteristiky moderního muzea (k diskusi):

- místo, kde odborníci „uspořádávají“ svět podle různých dobově přijatelných teorií (např. kosmologie, estetických kritérií, experimentálně podložených teorií, ideologických pouček)
- médium, které „zprostředkovává“ řád světa laikům, např. formou názorného výkladu nebo díky bezprostřednímu kontaktu s uměleckým dílem, resp. aurou, kterou dílo vyzařuje (Benjamin 1979)
- místo, kde (titíž či jiní) odborníci čelí přirozenému řádu věcí: s pomocí přísných pravidel ochrany prodlužují fyzickou životnost artefaktů, uchovávají je pro budoucí generace

Vzdělávací role moderního muzea = **OSVĚTA**

Cílem prezentace sbírek je předat kulturní hodnoty; rozšířit okruh lidí, kteří budou z těchto hodnot těžit, aby tak obohatili nejen kvalitu svých životů, ale zároveň přispěli i ke zvýšení kulturní úrovně celé společnosti. Ne náhodou mají moderní muzea, respektive expozice charakter trojrozměrných encyklopedií. Moderní galerie pak usilují o vytvoření ideálních podmínek pro „setkání“ s mistrovskými díly (Bazin, 1967).

Takové pojetí **koresponduje s tzv. akademickými/ transmisivními teoriemi vzdělávání**, které dominovaly až donedávna modernímu školství. Cílem vzdělávání je předat poznatky, pokud možno nejvyšší kulturní úrovně, mladším generacím. Učitel je zde zprostředkovatelem tradičních hodnot, které si žáci pod jeho vedením, pokud možno dokonale, osvojují (Bertrand 1998, 19, 196n. Slavík 1999, 27 – 29).

Úskalí „osvětového“ přístupu: „Literati“ vs. „Illiterati“ (k diskusi):

- Jak skloubit nároky (již) poučeného/ vzdělaného/ kulturního publika a těch, k nimž muzeum (zatím) nepromlouvá?
- Jak přimět někoho, kdo nepřikládá hodnotu vzdělání, aby se vůbec vzdělávat chtěl?

Dvě varianty řešení (k diskusi):

- **„Rezignace“** – muzeum se postupně stává místem pro „zasvěcené“, tj. přestává plnit svou osvětovou roli a selhává jako (mas)médium
- **„Komunikace“** – muzeum se snaží hledat cesty, jak co nejvíce návštěvníků oslovit, tj. přilákat jejich pozornost a naučit je „číst“ ve sbírkách, popř. jim alespoň nabídnout „překlad“ → MUZEJNÍ PEDAGOGIKA

2. Změna paradigmatu

I když koncem 20. století mnohde v muzejním světě převládala „pasivní rezistence“, situace nabývala rozměrů existenciální krize. Britský teoretik Peter Vergo již na konci osmdesátých let varoval: *„Pokud radikálně nepřezkoumáme roli muzeí ve společnosti, může se lehce stát, že se stanou, tak říkajíc, živoucími fosiliemi“* (1989, 3).

Příčiny krize (Stam 1993, Karp a kol. 1992) (k diskusi):

- změna pravidel financování a veřejné podpory kulturních institucí
- konkurence ze strany jiných institucí a nových médií
- nové způsoby komunikace
- rostoucí očekávání veřejnosti
- proměna návštěvnického profilu

- ALE také proměna smýšlení o světě, kterou přinesly (neblahé) dějinné události a zkušenosti (viz příklad dokumentační výstavy *Návraty paměti. Příběhy majetku obětí holocaustu*, Výstavní sál UPM, 27. červen—28. září 2009)

Jakou roli mají muzea do budoucna hrát?

1) Proměna (obrazu) světa → „znehodnocení hodnot“ (k diskusi)

- Muzeum již nadále nemůže být místem, kde pouze odborníci „uspořádávají“ svět, protože
 - byla podlomena bezmezná důvěra v koncept „objektivní vědy“ a neomylnost jejích představitelů (Bartlová 2002)
 - došlo k emancipaci „ne-vědeckých“ světů, jejichž hodnota byla v moderních muzeích často znevažována či ignorována (Simpson 2001)
- Muzeum selhává jako (mas)médium zprostředkující, ať už formou autoritativního výkladu nebo „duchovních“ zážitků, řád světa, protože
 - byla diskreditována tzv. velká vyprávění
 - byl zpochybněn koncept aury coby vnitřní kvality uměleckého díla (Aumont 2010)
 - všeobecná dostupnost veřejných muzeí a galerií se ukázala být iluzorní (Bourdieu – Darbel 1991)
 - nedokáže čelit tlaku a konkurenci nových médií (Manovich 2002, Kalay – Kvan – Affleck 2008)
- Muzeum již nadále nemůže být místem, kde je automaticky upřednostňována fyzická ochrana artefaktů pro budoucnost před jejich smysluplným užíváním dnešními generacemi, neboť
 - je to finančně neúnosné a depozitáře nelze zvětšovat donekonečna
 - řada kulturních „artefaktů“ hodných zachování nemá fyzickou podobu (nehmotné dědictví) (UNESCO 2003)
 - digitální média proměňují porozumění kulturnímu dědictví jako takovému (Kvan 2008, 305).

2) Proměna (obrazu) světa → „demokratizace“ tvorby veřejných/ kulturních hodnot (k diskusi)

Podle britského teoretika Johna Holdena (2006) nelze kulturní hodnoty zejm. v demokratických režimech jednoduše „předávat“. (Veřejné) **kulturní hodnoty** jsou díky neustálým debatám o smysluplnosti a výši veřejných investic do kultury stále znovu „vyjednány“ mezi třemi základními skupinami aktérů: **veřejností, politiky a odborníky** pověřenými správou kulturního dědictví.

Z hlediska těchto aktérů pak autor rozlišuje tři hodnotové oblasti, jež jsou investicemi ovlivňovány:

- **„vnitřní“ hodnoty** – jsou ty, které se rodí z individuálních zkušeností, ať už na rovině intelektuální, emoční nebo duchovní; měřit je nelze, snad jen zachytit na základě popisu, kvalitativního hodnocení, případových studií apod.
- **instrumentální hodnoty** – jsou ty, které lze využít v sociálním, ekonomickém, popř. i politickém slova smyslu, tj. měřitelné výsledky, výstupy či dopady kultury
- **institucionální hodnota** – je vytvářena (nebo „znehodnocována“) způsoby, jakými kulturní instituce komunikují a jednají s veřejností, do jaké míry respektují a aplikují demokratické způsoby rozhodování; měřit ji lze opět jen nepřímo, na základě zpětné vazby od veřejnosti, partnerů a dalších spolupracovníků

OTÁZKA: Jak by mělo podle Vás vypadat „nové“ muzeum? Muzeum pro 21. století?
(Uveďte alespoň 3 charakteristiky.)

„Nové“ muzeum

Paradigmatickou proměnu muzejního světa se pokusila zachytit Gail Anderson. Na základě rozhovorů, které při spolupráci s předními americkými muzejníky vedla od sedmdesátých let 20. století, sestavila tabulku nejčastěji užívaných charakteristik „tradičního“ a „nového“ muzea.

Tab. 1 Podle Anderson (2004, 2)

Tradiční muzeum		„Nové“ muzeum
	Způsob řízení	
poslání je „na papíře“ elitářské výlučné reaktivní etnocentrické zaměřené dovnitř individuální vize v čele osamělý vizionář shora dolů připsané hodnoty dobré úmysly společenská aktivita paternalistické vláda		poslání je „hnací silou“ spravedlivé všeobecné proaktivní multikulturní zaměřené navenek sdílená vize sdílené řízení zdola nahoru zasloužené hodnoty odpovědnost veřejnosti společenská odpovědnost vzájemný respekt a služba řízení
	Institucionální priority	
řízení organizace různorodé aktivity sbírky omezená reprezentace vnitřní vztahy otevřené veřejnosti „letos jako loni“ hlas autority minulost		vedení v rámci sektoru aktivity v souladu s posláním návštěvníci široká reprezentace vztahy s komunitou zaměřené na návštěvníky hodnocení organizace multiperspektiva současnost a budoucnost
	Strategie řízení	
vnitřní situace izolované a osamocené prodej předpoklady o návštěvnících hierarchická struktura jednostranné rozhodování rozškátnuté cíle obezřetnost střadatelský individuální práce stabilní role		odpověď na potřeby návštěvníků podílník na trhu marketing znalost návštěvníků učící se organizace sdílené rozhodování celostní, sdílené cíle informované předcházení rizik podnikatelský týmová práce strategická pozice
	Komunikační styl	
důvěrná sdělení zamlčování rozdílů debata či diskuse jednosměrná komunikace kurátor znalostí ochranářský		otevřená komunikace vítání rozdílů dialog obousměrná komunikace výměna znalostí vítající

Muzejní a galerijní pedagogika v „novém“ muzeu

Předpokladem pro existenci muzeí v (demokratické) společnosti je najít společnou řeč s návštěvníky, tj. umět s nimi komunikovat a obhájit před nimi smysl své existence. V tomto ohledu může muzeum čerpat ze zkušeností muzejní pedagogiky (celá staletí např. muzeum vyhovovalo tzv. názornému učení), ta pak z aktuálních vzdělávacích teorií:

- **personální/ interpretativní teorie** – cílem vzdělávání je vyzdvihnout a vykládat poznatky z osobní zkušenosti žáků; učitel podněcuje poznávací dialog mezi žáky; žáci porovnávají své rozdílné zkušenosti, zjištěné rozpory jsou zdrojem otázek, výklad směřuje k možnosti zobecnění individuálních a vrstevnických poznatků (Bertrand 1998, 42 – 64, 117 – 151 , Slavík 1999, 27 – 29).
- **sociální/ autonomní teorie** – cílem vzdělávání je rozvoj sebevzdělávání, schopnosti sebereflexe a přijetí odpovědnosti za vlastní učení; učitel je organizátorem vzdělávacích aktivit, z nichž mohou žáci čerpat nejen individuální zkušenosti, ale také získávat kompetence nezbytné pro sebevzdělávání, spolupráci či řešení problémů (Bertrand 1998, 117 – 195, Slavík 1999, 28 – 29).
- **(re)konstruktivismus** – cílem učení je konstruování znalostí; učitel je žákům průvodcem na cestě poznávání, žáci aktivně hledají význam a smysl toho, co se učí (Čáp – Mareš 2001, Bertrand 1998, 65 – 88)

Vzdělávací role „nového“ muzea:

- **obohatit individuální svět každého návštěvníka**
- **podílet se spolu s návštěvníky na tvorbě společného světa**

Uplatnění muzejní/ galerijní pedagogiky

(ilustrováno na cca 20 konkrétních příkladech z Velké Británie)

Praxe

- participace na tvorbě expozic a výstav (příklad tzv. konstruktivistického muzea)
- „pomoc muzejnímu/galerijnímu publiku“ (Jůva 2009)
 - Publikum, návštěvníci nebo uživatelé? (příklad tzv. generace C)
 - Vzdělávání nebo učení? (viz níže diskuse konceptu celoživotního učení)
 - Metody aktivizace návštěvníků (příklad tzv. objektového učení)
- tvorba (doprovodných) muzejnědidaktických materiálů

Teorie

- reflexe a výzkumy zaměřené na učení v muzeích/galeriích (viz níže diskuse konceptu tzv. obecných vzdělávacích cílů)

Vzdělávání nebo učení?

„Celoživotní učení je v ideálním pojetí považováno za nepřetržitý proces, ve skutečnosti jde spíše o neustálou připravenost člověka učit se než o neustálé studium. Mluví se tedy spíše o celoživotním učení, nikoliv vzdělávání, aby se tím zdůraznil význam i takových učebních aktivit každého jedince, které nemají organizovaný ráz, tzn. samostatného učení např. při práci, při pobytu v přírodě, na kulturních akcích apod.“

(MŠMT, Strategie celoživotního vzdělávání, 2007, 7)

Kterému typu celoživotního učení vyhovuje muzeum/galerie nejlépe? (k diskusi)

- **formální učení** – vede k získání diplomů a kvalifikací v rámci formálního vzdělávacího systému
- **neformální učení** – děje se vedle formálního vzdělávacího systému, nevede k získání vyššího stupně vzdělání, je poskytováno v rámci pracovního zařazení nebo v rámci aktivit občanské společnosti
- **informální učení** – je přirozenou součástí každodenního života, nemusí se jednat o záměrné učení, nemusí být ani jednotlivci samotnými uznáno za něco, co přispívá k rozvoji jejich znalostí nebo dovedností, přesto se děje

Jak měřit kvalitu vzdělávání v muzeích a galeriích?

Koncept tzv. obecných vzdělávacích cílů (Generic Learning Outcomes) (k diskusi)

Tab 2 Podle MLA (2008)

Znalosti a porozumění	<ul style="list-style-type: none">• dozvídat se fakta a informace (např. k určitému tématu, jednomu nebo více oborům)• dozvídat se fakta a informace o paměťových institucích a jejich fungování• být schopen používat (odborné) pojmy• vytvářet vazby a vztahy mezi pojmy a věcmi
Dovednosti	<ul style="list-style-type: none">• intelektuální: kritické a analytické myšlení, tvorba soudů• sociální: setkávání s druhými lidmi, sdílení, práce v týmu, vyjadřování zájmu o myšlenky a pocity druhých• emocionální: vcítění se, usměrňování energie do produktivní činnosti

	<ul style="list-style-type: none"> • komunikační: mluvení, naslouchání
Hodnoty a postoje	<ul style="list-style-type: none"> • pocity a vnímání • mínění o sobě samých, např. sebeocení • mínění o druhých lidech a přístup k nim • pozitivní postoje ve vztahu k novým zážitkům • zdůvodnění činnosti či vlastního stanoviska • empatie, schopnost tolerance
Radost, inspirace, tvořivost	<ul style="list-style-type: none"> • bavit se • tvořit • objevovat, experimentovat, vytvářet • nechat se inspirovat
Aktivní chování, osobní rozvoj	<ul style="list-style-type: none"> • změna ve způsobech, jak lidé vedou svůj život z hlediska práce, studia, rodiny či místní komunity • činnost (pozorovaná, reflektovaná) • změna v chování • rozvoj směrem k dalšímu učení • rozvoj nových dovedností jakožto výsledek cílevědomé aktivity, která vede ke změně

Úskalí „nového“ přístupu: „Konzumenti“ vs. „Kurátoři“ (k diskusi):

- Jak uspokojit vzdělávací potřeby všech a zároveň každého zvlášť?
- Jak obstát v konkurenci a zároveň zůstat sami sebou?

Dvě varianty řešení (k diskusi):

- **„Marketing“** – muzeum se řídí aktuálními preferencemi návštěvníků, hlavním kritériem úspěšnosti je návštěvnost; investice jsou zaměřeny zejm. na generování instrumentálních hodnot
- **„Udržitelnost“** – muzeum zohledňuje aktuální i dlouhodobé zájmy návštěvníků, nároky kvalitní péče o sbírky i možnosti financování z veřejných rozpočtů; hlavním kritériem úspěšnosti je kvalita služeb a renomé; investice jsou zaměřeny na rovnoměrné generování „vnitřních“, instrumentálních i institucionálních hodnot

Zdroje a doporučená literatura

- ANDERSON, Gail. (ed.) *Reinventing the Museum. Historical and Contemporary Perspectives on the Paradigm Shift*. Walnut Creek, 2004.
- ATTINGHAM TRUST. *Opening Doors: Learning in the Historic Environment*. London: Attingham Trust 2004.
- AUMONT, J. *Obraz*. Praha: AMU, 2010.
- BARTLOVÁ, Milena. Historie v muzeu: problémy a perspektivy. In BRABCOVÁ, A. (ed.) *Brána muzea otevřená. Průvodce na cestě muzea k lidem a lidí do muzea*. Náchod: Juko, 2002, 52 – 62.
- BAZIN, Germain. *The Museum Age*. New York: Universe Books, 1967.
- BENJAMIN, Walter. Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti. In: *Dílo a jeho zdroj*. Praha: Odeon, 1979, 17–47.
- BERTRAND, Y. *Soudobé teorie vzdělávání*. Praha: Portál, 1998.
- BOURDIEU, Pierre – DARBEL, Alain. *The Love of Art. European Art Museums and Their Public*. Cambridge: Polity Press, 1991 (1. vydání 1969).
- BRABCOVÁ, Alexandra (ed.) *Brána muzea otevřená. Průvodce na cestě muzea k lidem a lidí do muzea*. Náchod: Nakladatelství Juko, 2002.
- ČÁP, J. – MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001.
- Dějiny a současnost*, 2006, (28)10 (téma: Sběratelství a sběratelé. Pěknost a mistrovství věci)
- FOLTÝN, D. – HAVLŮJOVÁ, H. (ed.) *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit. Cultural Heritage and Sustainable Development of Local Communities*. Praha: Brontosauří ekocentrum Zelený klub, 2012. ISBN 978-80-905254-2-9
- HAVLŮJOVÁ, H. – LEŠNEROVÁ, J. (ed.) *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi: Metodická doporučení a příklady dobré praxe pro učitele základních a středních škol*. Praha: Brontosauří ekocentrum Zelený klub, 2012. ISBN 978-80-905254-0-5.
- HAVLŮJOVÁ, H. – ROZINKOVÁ (PÁNKOVÁ), K. – ŠVEHLOVÁ, A. Vzdělávací potenciál regionálního kulturního dědictví: Bečov nad Teplou, *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně*, Supplementa 1 – Muzeum a škola, 2011, 50 – 58.
- HAVLŮJOVÁ, H. – SEHNALÍKOVÁ, V. *Hledání ztracené paměti. (Mini)průvodce hloubavého návštěvníka světem uloupeného dědictví*. Samoobslužné pracovní listy pro návštěvníky krátkodobé výstavy *Návraty paměti – Příběhy majetku obětí holocaustu*, 27. června – 28. září 2009, Uměleckoprůmyslové museum v Praze, Praha 2009.
- HAVLŮJOVÁ, H. – SLÁDKOVÁ, K. Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví jako platforma pro spolupráci škol a muzeí, *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně*, Supplementa 1 – Muzeum a škola, 2011, 9 – 18.
- HAVLŮJOVÁ, H. – ŠTŮLOVÁ VOBOŘILOVÁ, L. Digitální média v muzeu a galerii: „kvadratura kruhu“ nebo „koně pod kapotou“? In: *Muzeum a změna III: Sborník z mezinárodní muzeologické konference*, Praha 17. – 19. února 2009. Praha: Asociace muzeí a galerií ČR, 2009, 194 – 207. ISBN 978-80-86611-34-1.
- HAVLŮJOVÁ, H. Heritage Education aneb Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví ve Velké Británii. In GAŠPAROVÁ, M. – LIGAS, Š. (ed.) *Odkaz kulturního dědictví v primární edukácii. Zborník príspevkov z mezinárodnej vedeckej konferencie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateje Bela, Pedagogická fakulta, 2009, 75 – 86. ISBN 978-80-8083-703-7.
- HAVLŮJOVÁ, H. Vzdělávání jako klíč k renesanci anglických regionálních muzeí a galerií. In: PLÁNKA, I. – PETRÁKOVÁ, B. (ed.) *Muzeum a škola. Sborník příspěvků z konference Muzeum a škola aneb Jít si naproti*, 18. – 19. března 2009. Zlín: Muzeum Jihovýchodní Moravy, 2009, 49 – 55. ISBN 978-80-87130-08-7.

- HAVLŮJOVÁ, Hana. Úvahy o smyslu a cestách muzejní pedagogiky v (post)moderní době. *Tvořivá dramatika*, 2011, 22(3), 29 – 33. ISSN 1211-8001.
- HEIN, G. Constructivist Learning Theory. In: DURBIN, G. (ed) *Developing Museum Exhibitions for Lifelong Learning*. London: The Stationery Office, 1996, 30 – 34.
- CHOCHOLOVÁ, L. – ŠKALOUDOVÁ, B. – ŠTŮLOVÁ VOBOŘILOVÁ, L (ed.) *ICT a současné umění ve výuce – inspirace pro pedagogy výtvarné, hudební a mediální výchovy*. Praha: Národní galerie v Praze, 2008.
- JAGOŠOVÁ, Lucie – JŮVA, Vladimír – MRÁZOVÁ, Lenka. *Muzejní pedagogika. Metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace*. Brno: Paido, 2010.
- KOLB, D. *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1984.
- KVAN, T. Conclusions: A Future for the Past. In KALAY, Y. E. - KVAN, T. - AFFLECK, J. (eds.) *New Heritage: New Media and Cultural Heritage*. London: Routledge, 2008, 304 – 313.
- MANOVICH, Lev. *The Language of New Media*. Massachusetts: The MIT Press, Cambridge, 2002.
- MATULČÍKOVÁ, M. U pramene konstruktivismu aneb Začalo to v laboratorní škole Johna Deweyho. *Pán učitel*, 2007, 1(12), 24-25.
- MŠMT, *Strategie celoživotního vzdělávání*. Praha: MŠMT, 2007.
- MUSEUMS, LIBRARIES and ARCHIVES COUNCIL. Generic Learning Outcomes: More about the GLOs. *Inspiring Learning* [online] ©MLA 2008. Dostupné z: <<http://www.inspiringlearningforall.gov.uk/toolstemplates/genericlearning/>> [cit. 2012-06-30].
- NĚMEČKOVÁ, Jana. Česká muzea pro rodinu. *Muzeum: Muzejní a vlastivědná práce*, 2011, 49 (1), 22-28.
- PARKAN František a kol. *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví. Metodická příručka*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2008.
- PRÖSLER, Martin. Museum and Globalisation. In: FYFE, G. – MACDONALD, S. (ed.). *Theorizing Museums: Representing Identity and Diversity in Changing World*. Oxford: Blackwell, 1999, 21 – 44.
- RABUŠIČOVÁ, M. – RABUŠIČ, L. *O informálním učení v ČR*, Brno: Masarykova univerzita v Brně, [2007].
- RICHARDSON, J. Generation Curator and Web 2.0 Beyond Facebook. *Heritage 365*, 2008, 25, 64 – 69.
- SIMPSON, M. G. *Making Representation: Museums in the Post-Colonial Era*. London: Routledge, 2001.
- SLAVÍK, J. *Hodnocení v současné škole*. Praha: Portál, 1999.
- UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: UNESCO 2003.
- VERGO, Peter (ed.) *The New Museology*. Londýn: Reaktion, 1989.
- WOLF, Jakub. Minulost, přítomnost a budoucnost hanojských muzeí. *Muzeum: Muzejní a vlastivědná práce*, 2009, 47(2), 44 – 51.